

રૂપરેખા

- 13.0 ઉદ્દેશો
- 13.1 પ્રસ્તાવના
- 13.2 વ્યાજનો અર્થ
- 13.3 કાયું વ્યાજ અને ચોખ્ખું વ્યાજ
- 13.4 ધિરાણ ભંડોળનો સિદ્ધાંત
- 13.5 સારાંશ
- ★ ચાવીરૂપ શબ્દો
 - ★ તમારી પ્રગતિ ચકાસો
 - ★ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો
 - ★ સંદર્ભ

13.0 ઉદ્દેશો :

આ પ્રકરણના અભ્યાસના અંતે –

1. વ્યાજને વ્યાપક અર્થમાં સમજી શકીશું.
2. કાયા વ્યાજ અને ચોખ્ખા વ્યાજનો તફાવત જાણી શકાશે.
3. વ્યાજ અંગેનો ધિરાણ ભંડોળનો સિદ્ધાંત સમજી શકાશે.

13.1 પ્રસ્તાવના :

કોઈ પણ અર્થતંત્રના આર્થિક વિકાસની પ્રક્રિયા સાથે આર્થિક પ્રવૃત્તિનો વ્યાપ પ્રદેશ કે રાહ સુધી સીમિત ન રહેતા આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તર સુધી વિકસે છે. આથી ઉત્પાદક એકમોએ પણ વધુ માંગને પહોંચી વળવા માટે વધારે ઉત્પાદન કરવાની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. આવા મોટાપાયાના ઉત્પાદનને પહોંચી વળવા માટે ઉત્પાદન એકમોની સ્થાપના પણ મોટા પાયે કરવી પડે છે. જેમાં વિશાળ કદની

મશીનરી, પ્લાન્ટ, કાર્યો માલ, શ્રમિકો વગેરેની મોટા પ્રમાણમાં આવશ્યકતા રહે છે. જે ઉત્પાદક કે નિયોજક પાસે તેટલા પ્રમાણમાં નાણાં ન હોય તો તે નાણાં બેંક અથવા અન્ય નાણાંકીય સંસ્થા કે ખાનગી ધિરાણકર્તા પાસેથી ઉછીનાં મેળવવાં પડે છે. આ ઉપરાંત ઘણી વ્યક્તિઓ પાસે આવડત, કુશળતા કે નવી વસ્તુના ઉત્પાદનનો વિચાર, સૂઝ કે ધંધો કરવાની ધગશ હોય પણ નાણાં ન હોય ત્યારે તે વ્યક્તિ અન્ય કોઈ પાસેથી અથવા બેંક કે નાણાંકીય સંસ્થા પાસેથી નાણાં ઉછીનાં મેળવે છે. પરંતુ આ નાણાં મેળવવાં અથવા મૂડીનો ઉપયોગ કરવા બદલ તેના માલિકને (મૂડી માલિકને) જે વળતર ચૂકવાય છે તેને વ્યાજ કહે છે. જેમાં કાર્યુ વ્યાજ અને ચોખ્ખું વ્યાજ કોને કહેવાય તથા ધિરાણ ભંડોળના સિદ્ધાંત દ્વારા વ્યાજ કેવી રીતે નક્કી થાય તેની ચર્ચા આ એકમમાં આપણે કરીશું.

13.2 વ્યાજનો અર્થ :

સમયની સાથે સાથે માંગમાં જે પ્રમાણે વધારો થયો તેમ જ અર્થતંત્રનો વિકાસ થતો ગયો તે પ્રમાણે ઉત્પાદન કરતાં એકમો (પેઢીઓ) ના કદમાં તેમ જ વિસ્તારમાં વધારો થતો ગયો. આથી મોટા પાયે ઉત્પાદન કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ સાથે સાથે આવી કંપનીઓની સ્થાપના પણ કરવામાં આવી.

મોટા ઉત્પાદનનાં એકમોમાં (પેઢીમાં) મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પાદનનાં સાધનોની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. આથી ઉત્પાદનના બધાં સાધનોની માલિકી નિયોજકોની ન હોય અથવા નિયોજક જેટલા મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પાદનનાં સાધનો જોઈએ તે બધાંની માલિકી ન ધરાવતો હોય ત્યારે તે ઉત્પાદનનાં સાધનો અન્ય વ્યક્તિ પાસેથી ભાડે મેળવવા પડે છે. દા.ત. અગાઉ ચર્ચા કરી તે પ્રમાણે જમીનના માલિક પાસેથી જમીન ભાડે મેળવી તે જમીનના ઉપયોગ બદલ તેના માલિકને ભાડું ચૂકવવામાં આવે છે. આધુનિક સમયમાં કામની વહેંચણી તથા વિશિષ્ટતા અનુસાર ખૂબ મોટા પાયે ઉત્પાદન હાથ ધરવામાં આવે છે જેથી બહુ મોટા પ્રમાણમાં મૂડીની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. આથી મૂડીના માલિક પાસેથી મૂડી વપરાશના હેતુ માટે ચોક્કસ સમય માટે ઉછીની મેળવવામાં આવે છે અને તેના વપરાશ બદલ મૂડીના માલિકને જે વળતર ચૂકવવામાં આવે છે તેને વ્યાજ કહેવામાં આવે છે.

જુદા જુદા અર્થશાસ્ત્રીઓએ વ્યાજની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે આપેલ છે.

1. “વ્યાજ એ ફક્ત ત્યાગ કે આત્મસંયમ માટે ચૂકવાતું મહેનતાણું કે વળતર છે.
— જે. એસ. મીલ
2. મેયર્સના મતે “ ધિરાણપાત્ર ભંડોળના ઉપયોગ બદલ ચૂકવાતી કિંમત એ વ્યાજ છે.”
3. લીપ્સેના શબ્દોમાં “નાણાંના ઉપયોગ બદલ ચૂકવવામાં આવતી કિંમત એ વ્યાજ છે.”
4. જે. એમ. કેઈન્સના મતે “વ્યાજ એ ચોક્કસ સમય માટે તરલતાથી (રોકડ પ્રવાહ) અલગ પડવા માટેનું વળતર છે.”
5. માર્શલના શબ્દોમાં “મૂડીનો ઉપયોગ કરવા બદલ મૂડી ઉછીની મેળવનાર વ્યક્તિ દ્વારા મૂડીના માલિકને જે ચોક્કસ સમયગાળા માટેનું વળતર ચૂકવાય છે તે વ્યાજ છે.”

આમ, દરેક વ્યાખ્યાનો સારાંશ તો એ જ રહે છે કે ઉત્પાદનનાં સાધન તરીકે ઉત્પાદન પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવા માટે મૂડીને જે વળતર મળે છે તે વ્યાજ છે. અથવા મૂડીના વપરાશ બદલ મૂડીના માલિકને મળતી આવક એ વ્યાજ છે.

13.3 કાર્યું વ્યાજ અને ચોખ્ખું વ્યાજ :

● કાર્યું વ્યાજ :

વ્યવહારમાં આપણે જે ‘વ્યાજ’ શબ્દનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તે કરારી વ્યાજ અથવા કાર્યું વ્યાજ હોય છે. આ કાર્યું વ્યાજની રકમ શુદ્ધ વ્યાજ કરતાં ઘણી વધારે હોય છે. કારણ કે કાર્યું વ્યાજમાં શુદ્ધ વ્યાજ ઉપરાંત બીજા વળતરનો પણ સમાવેશ થાય છે. કાર્યું વ્યાજને સૂત્રમાં મુકવું હોય તો આ રીતે મૂકી શકાય.

કાર્યું વ્યાજ = શુદ્ધ વ્યાજ + જોખમ ઉઠાવવાનું વળતર + અગવડતાનું વળતર + વ્યવસ્થાખર્ચ પેટે વળતર

હવે સૂત્રના દરેક ભાગને વિગતવાર સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ.

1. શુદ્ધ વ્યાજ :

મૂડી ઉછીની મેળવનાર વ્યક્તિ મૂડીના માલિકને માત્ર મૂડીની ઉત્પાદકતાને ધ્યાનમાં રાખીને જે વળતર ચૂકવે છે તે શુદ્ધ વ્યાજ છે. આ શુદ્ધ વ્યાજમાં અન્ય કોઈ પણ પ્રકારના જોખમ કે વળતરનો સમાવેશ થતો નથી.

2. જોખમ ઉઠાવવાનું વળતર :

જ્યારે પણ મૂડીનો માલિક પોતાની મૂડી કોઈને ધિરાણ કરે છે ત્યારે તેમાં મૂડી પરત ન મળે તેનું જોખમ રહેલું હોય છે. આ જોખમ ઉઠાવવા બદલ મૂડીના માલિકને વળતર મળવું જોઈએ. અહીં આ જોખમ બે પ્રકારના છે. 1. વ્યક્તિગત જોખમ અને 2. ધંધાકીય જોખમ. વ્યક્તિગત જોખમનો આધાર મૂડી ઉછીની મેળવનાર વ્યક્તિની પ્રામાણિકતા તથા તેની બજારમાં રહેલી પ્રતિષ્ઠા પર છે. જો વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠા સારી હોય અને તે પ્રામાણિક હોય તો વ્યક્તિગત જોખમ ઓછું રહે છે. અને પ્રામાણિક કે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ ન હોય તો જોખમ વધી જાય છે. આ ઉપરાંત ધંધાકીય જોખમનો આધાર ધંધાનો પ્રકાર, બજારની પરિસ્થિતિ, નિયોજકની આવડત વગેરે પર રહેલો છે અને તેના આધારે પણ ધંધાકીય જોખમ નક્કી થાય છે. આમ, આ પ્રકારનું જોખમ ઉઠાવવા માટે મૂડીના માલિકને વળતર મળવું જરૂરી છે.

3. અગવડતાનું વળતર :

મૂડીનો માલિક જ્યારે નાણાંનું ધિરાણ કરે ત્યારે તેને ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન તેના નાણાં/મૂડી પાછી મળતી નથી ત્યારે તે અમુક અગવડતાઓનો સામનો કરે છે. જ્યારે ચોક્કસ સમય માટે ધિરાણ આપવામાં આવે ત્યારે તે સમય દરમિયાન મૂડીનો માલિક પોતાની જરૂરિયાત સંતોષવા તે નાણાંનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. ઘણી વાર મૂડીના માલિકને તે સમય દરમિયાન આકસ્મિક જરૂરિયાત પણ ઊભી થાય છે. છતાં તે નાણાંનો ઉપયોગ તે કરી શકતો નથી. આ ઉપરાંત ઘણી વાર કોઈ સારી તક રોકાણ માટે મળે તો પણ મૂડીનો માલિક તે તકનો લાભ મેળવી શકતો નથી. આમ, નાણાંનું વળતર પણ મૂડીના માલિકને મળવું જરૂરી છે.

4. વ્યવસ્થાખર્ચ પેટે વળતર :

જ્યારે મૂડીના માલિક કોઈને ધિરાણ કરે ત્યારે તેણે પોતે ધિરાણ કરેલ નાણાંના હિસાબો રાખવા દરેક વ્યવહારની નોંધ કરવી પડે છે. આ હિસાબો તૈયાર કરવા અને જાળવવા એક માણસની જરૂર પડે છે જેને વેતન આપવું પડે છે. આ ઉપરાંત સમયાંતરે

મેળવવાની થતી રકમની યાદીની નોટીસ કે સંદેશા ધિરાણ મેળવનારને મોકલવા પડે છે. જેના માટે વ્યક્તિએ ખર્ચ કરવો પડે છે. આ સિવાય અન્ય કર્મચારીઓનો પગાર, વાહનવ્યવહાર ખર્ચ, સ્ટેશનરી ખર્ચ, ઓફીસ ભાડું વગેરે જેવા વ્યવસ્થાકીય ખર્ચ મૂડીના માલિકે કરવા પડે છે. ઘણી વાર કાયદાકીય પ્રક્રિયામાં જવું પડે તો તેના માટે વકીલ રાખવાનો ખર્ચ તેમ જ બીજી અગવડતાઓનો સામનો મૂડીના માલિકને કરવો પડે છે. આમ, વ્યવસ્થાખર્ચ પેટે પણ વળતર મૂડીના માલિકને મળવું જરૂરી છે.

આમ, કાચા વ્યાજની રકમ શુદ્ધ વ્યાજ કરતાં વધુ હોય છે. પરંતુ તે કેટલી વધારે હશે કે હોવી જોઈએ તેનો આધાર તેમાં રહેલ જોખમ, પડતી અગવડતા અને થતા વ્યવસ્થાખર્ચ પર રહેલો છે. જો જોખમ, અગવડતા અને વ્યવસ્થાખર્ચ વધારે હોય તો કાચું વ્યાજ વધારે રહે છે અને તેનાં કરતાં ઊલટું જો તે જોખમ, અગવડતા કે વ્યવસ્થાખર્ચ ઓછું હોય ત્યારે કાચું વ્યાજ ઓછું હોય છે.

● શુદ્ધ વ્યાજ :

અગાઉ ચર્ચા કરી તે મુજબ શુદ્ધ વ્યાજ એટલે મૂડીની માત્ર ઉત્પાદકીય સેવાના વળતર રૂપે જે ચૂકવવામાં આવે છે તેને શુદ્ધ અથવા ચોખ્ખું વ્યાજ કહે છે. અહીં નોંધીએ કે શુદ્ધ વ્યાજની રકમ ખૂબ જ ઓછી હોય છે કારણ કે શુદ્ધ વ્યાજમાં માત્ર ઉત્પાદકીય સેવાને જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે તેમાં અન્ય કોઈ જોખમ કે વળતર ગણતરી કરવામાં આવતી નથી. આથી શુદ્ધ વ્યાજ એ માત્ર કાચા વ્યાજનો ભાગ છે. આમ, જ્યારે આપેલ ધિરાણ સલામત હોય અથવા મૂડીરોકાણ સલામત હોય ત્યારે તેમાંથી પ્રાપ્ત થતું વ્યાજ એ શુદ્ધ વ્યાજ હોય છે. દા.ત. સરકારી બોન્ડ, એન.એસ.સી, ટ્રેઝરી બીલ, કિસાન વિકાસ પત્ર કે પછી અન્ય સરકારી રોકાણ સૌથી વધુ સલામતી હોય છે. આથી તેમાં મળતું વ્યાજ એ શુદ્ધ વ્યાજની વધારે નજીક હોય છે. માની લઈએ કે કાચું વ્યાજ **20%** હોય તો તેમાં શુદ્ધ વ્યાજ **7%** + જોખમનું વળતર **4%** + અવગડનું વળતર **4%** તથા + વ્યવસ્થા ખર્ચ **5%** હશે. આમ, કાચા વ્યાજમાં અન્ય વળતરોનો પણ સમાવેશ થાય છે.

પ્રો. માર્શલ આ તફાવત સ્પષ્ટ કરતાં જણાવે છે કે “શુદ્ધ વ્યાજ માત્ર પ્રતીક્ષા કરવાનો બદલો છે, જ્યારે કાચા વ્યાજમાં પ્રતીક્ષાના બદલાં ઉપરાંત અન્ય તત્ત્વો પણ સમાયેલા હોય છે.”

પ્રો. ચેપમેન શુદ્ધ વ્યાજને સ્પષ્ટ કરતાં જણાવે છે કે “મૂડીનું ધિરાણ કરનારને મૂડી ઉછીની આપનાર માટે કોઈ પણ પ્રકારનું જોખમ ન લાગતું હોય અને કોઈ અગવડનો અનુભવ ન થતો હોય ત્યારે મૂડીના માલિકને ચૂકવવામાં આવતું વળતર એ શુદ્ધ કે ચોખ્ખું વ્યાજ છે.”

13.4 ધિરાણ ભંડોળનો સિદ્ધાંત :

ધિરાણ ભંડોળનો સિદ્ધાંત રોકડ પસંદગીના વ્યાજના સિદ્ધાંતની મર્યાદા દૂર કરવા માટે રજૂ થયો છે. સૌ પ્રથમ આ સિદ્ધાંતની રજૂઆત નટ વિક્સેલ દ્વારા કરવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ આ જ સિદ્ધાંતને થોડા ફેરફાર સાથે મીડલ, ઓહલીન તથા હેન્સન દ્વારા પુનઃ રજૂ કરવામાં આવ્યો. આ સિદ્ધાંતની રજૂઆત આ પ્રમાણે કરી શકાય.

વ્યાજના ધિરાણ ભંડોળના સિદ્ધાંત પ્રમાણે વ્યાજનો દર ધિરાણ ભંડોળની માંગ અને ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠા બંને દ્વારા નક્કી થાય છે. જે જગ્યાએ ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ અને પુરવઠો બંને એક સરખા થાય તે બિંદુએ વ્યાજનો

દર નક્કી થાય છે. ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ વેપારી દ્વારા, વ્યક્તિ દ્વારા અંગત વપરાશ માટે તથા સરકાર દ્વારા કરવામાં આવે છે. જ્યારે બીજી બાજુ ધિરાણ આપનાર વ્યક્તિઓ તથા જુદી જુદી સંસ્થાઓ દ્વારા ધિરાણ માટે પુરવઠો પ્રાપ્ય કરાવવામાં આવે છે. આ ભંડોળના ઉપયોગ બદલ ધિરાણ મેળવનારને જે વળતર ચૂકવવામાં આવે છે તેને વ્યાજ કહેવામાં આવે છે.

અ. ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ નક્કી કરનાર પરિબળો :

1. વેપારી અને ઉત્પાદકો દ્વારા કરવામાં આવતી માંગ :

ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ વેપારીઓ તથા ઉત્પાદકો દ્વારા સામાન્ય રીતે કરવામાં આવતી હોય છે. વેપારીઓ સામાન્ય રીતે માલ, દુકાન કે ફર્નિચર ખરીદી માટે કરતા હોય છે જ્યારે ઉત્પાદકો કાચો માલ, પ્લાન્ટ, મશીનરી કે ઉત્પાદકીય હેતુ માટે મિલકત ખરીદવા માટે કરતા હોય છે. જેનો હેતુ રોકાણ કરી તેમાંથી વળતર પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કેટલી રહેશે તેનો આધાર વ્યાજદર કેટલો છે તેના પર રહેલો છે. જો વ્યાજનો દર વધુ હોય તો ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ ઓછી રહે છે અને વ્યાજદર ઓછો હોય તો ધિરાણ ભંડોળની માંગ વધુ રહે છે.

2. ગ્રાહકો દ્વારા વપરાશની વસ્તુની ખરીદી માટે ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ :

જ્યારે વ્યક્તિ પોતાની વર્તમાન આવક કરતાં વધુ ખર્ચ કરવા માંગતો હોય અને ટકાઉ વપરાશી વસ્તુ જેવી કે ફર્નિચર, વાહન વગેરેની ખરીદી કરવા માંગતો હોય ત્યારે ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કરે છે. અહીં ગ્રાહક પોતાની ભવિષ્યમાં મળવાની આવકનો વર્તમાનમાં ઉપયોગ કરવા ઈચ્છે છે. માટે જ વ્યાજ ચૂકવવા તૈયાર થાય છે. આમ, વ્યક્તિ, પોતાની વપરાશની જરૂરિયાત ધિરાણ મેળવીને સંતોષે છે. જો વ્યાજના દર વધુ હોય તો આવી બધી વસ્તુઓ ખરીદવા માટે વ્યક્તિ ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ ઓછી કરે છે અને વ્યાજના દર ઓછા હોય તો વપરાશી વસ્તુ માટેની માંગ વધુ કરે છે.

3. સરકાર દ્વારા માંગ :

સરકારે જ્યારે આર્થિક વિકાસદરના લક્ષ્યાંક ઊંચા રાખ્યા હોય અને તેને પહોંચી વળવા જુદી જુદી યોજનાઓ અને નીતિઓ ઘડી હોય ત્યારે તેને પહોંચી વળવા માટે સરકારને મોટા પ્રમાણમાં નાણાંની જરૂર પડે છે. આ ઉપરાંત યુદ્ધના સમયે કે પછી આકસ્મિક જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે પણ સરકારને નાણાંની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. આમ, સરકાર દ્વારા પણ નાણાં ભંડોળની માંગ કરવામાં આવતી હોવાથી ધિરાણપાત્ર ભંડોળની કુલ માંગમાં વધારો થાય છે.

4. સંગ્રહનો હેતુ :

ઘણી વાર સંગ્રહના હેતુ માટે પણ ધિરાણ ભંડોળપાત્રની માંગ કરવામાં આવે છે. મોટા ભાગે લેવાતી સાવચેતીના હેતુ માટે પણ આ પ્રકારની માંગ કરે છે. વ્યાજના દર અને સંગ્રહના હેતુ માટે નાણાંની માંગની વિરુદ્ધ સંબંધ છે એટલે કે વ્યાજના દર વધુ હોય તો સંગ્રહના હેતુ માટે નાણાંની માંગ ઓછી રહે છે અને વ્યાજનો દર ઓછો હોય તો નાણાંની માંગ વધુ રહે છે.

આમ, ઉપરોક્ત જુદા જુદા પરિબલો ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ નક્કી કરે છે. જુદા જુદા વ્યાજના દરે ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ જુદી જુદી રહે છે. જો વ્યાજદર ઊંચા જતા રહે તો ધિરાણપાત્ર ભંડોળ કુલ માંગમાં ઘટાડો થાય છે જ્યારે બીજી બાજુ જો વ્યાજદર નીચા જાય તો ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગમાં વધારો થાય છે.

આમ, વ્યાજનો દર અને ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ એકબીજા સાથે વિરુદ્ધ સંબંધ ધરાવે છે. આમ, ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગરેખા ડાબી બાજુ ઉપર જમણી બાજુ નીચે તરફ ઢાળ ધરાવે છે.

બ. ધિરાણપાત્ર ભંડોળનો પુરવઠો નક્કી કરનારાં પરિબલો :

1. લોકોની બચતો :

સામાન્ય રીતે લોકોની તથા વેપારીઓની બચતો ધિરાણપાત્ર ભંડોળનો પુરવઠો નક્કી કરવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

જ્યારે લોકો પોતાની આવકનો બધો ભાગ ખર્ચી ન નાખે તો તેઓ થોડી બચત કરી શકે છે. મોટા ભાગે આવા લોકો પોતાની બચત પર વળતર મેળવવા માટે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે તેનું ધિરાણ કરે છે. સામાન્ય રીતે જ્યારે વ્યાજ વધુ મળતુ હોય ત્યારે તેઓ વધુ બચત કરી વધુ ધિરાણ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે. જ્યારે ઓછું વ્યાજ મળતુ હોય ત્યારે ઓછી બચત કરવાનું કે ઓછું ધિરાણ આપવાનું પસંદ કરે છે. આમ, લોકો દ્વારા કરવામાં આવેલી બચતો પણ ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો કે ઘટાડો કરે છે.

2. બેંક ધિરાણ :

બેંકો દ્વારા જુદા જુદા સ્વરૂપે જે ધિરાણ આપવામાં આવે છે. તે ધિરાણ પણ ધિરાણપાત્ર ભંડોળના કુલ પુરવઠામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. સામાન્ય રીતે બેંક ઓ.ડી., સી.સી. તથા ટૂંકાગાળાની લોન સ્વરૂપે લોકોને ધિરાણ આપે છે. આ બેંક ધિરાણ પણ ધિરાણ ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો કરે છે. વ્યાજના દરની અસર પણ આ ધિરાણ ભંડોળના પુરવઠા પર થાય છે.

3. નિષ્ક્રિય બચતોનું પ્રમાણ :

જો લોકો નિષ્ક્રિય સ્વરૂપમાં પોતાની પાસે રોકડ સ્વરૂપમાં વધુ નાણાં રાખવાનું પસંદ કરે ત્યારે ધિરાણ આપવાનું કે રોકાણ કરવાનું પસંદ કરતા નથી. આવા સમયે ધિરાણ પાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં ઘટાડો થાય છે.

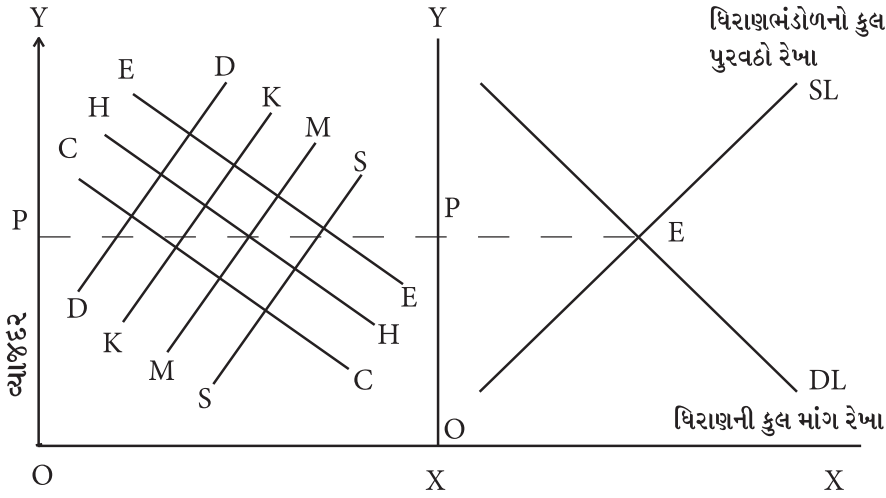
જો વ્યાજદર વધારે હોય તો લોકો પોતાની પાસે નિષ્ક્રિય સ્વરૂપમાં રોકડ રાખવાનું પસંદ ઓછું કરે છે માટે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો થાય છે.

4. નિવેશ અને વિનિવેશ (રોકાણ કરવું અને રોકાણ પાછું ખેંચી લેવું) :

જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાનો ધંધો ચલાવતો હોય અને તેને બજારમાં પ્રવર્તમાન (ચાલતા) વ્યાજદર કરતાં ઓછું વળતર પ્રાપ્ત થતું હોય ત્યારે સ્વાભાવિક જ વ્યક્તિ પોતાના ધંધામાંથી રોકાણ પાછું ખેંચી તે નાણાંનો ઉપયોગ કોઈને રોકાણ કરવા માટે કરશે. આમ, જ્યારે લોકો આ રીતે ધંધામાંથી રોકાણ પાછું ખેંચી તેનો ઉપયોગ ધિરાણ

માટે કરે ત્યારે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો થાય છે.

આમ, ઉપરોક્ત પરિબળો ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠો નક્કી કરે છે અને જુદા જુદા વ્યાજ દરે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના આ પુરવઠામાં ફેરફાર થતો રહે છે. વ્યાજના દર વધવાની સાથે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો થાય છે તથા વ્યાજદર ઘટવાની સાથે ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં ઘટાડો થાય છે. આમ, વ્યાજ દર અને ધિરાણપાત્ર ભંડોળ વચ્ચે સીધો સંબંધ છે. આથી ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠાનો વક્ર ડાબી બાજુ નીચેથી જમણી બાજુ ઉપર તરફ ઢાળ ધરાવે છે. ઘણી વાર લોકો પોતાની પાસે કોઈ પણ વ્યાજ કે વળતરની અપેક્ષાએ નાણું રાખે છે.

નાણાંની માંગ અને પુરવઠો

ઉપરોક્ત આકૃતિમાં OY ધરી પર વ્યાજદર અને OX ધરી પર ધિરાણભંડોળનો પુરવઠો દર્શાવવામાં આવેલ છે પ્રથમ આકૃતિમાં CC, HH અને EE રેખાઓ મૂડી રોકાણ, સંગ્રહ અને વપરાશ માટેની ધિરાણ ભંડોળની માંગ દર્શાવે છે. જે વ્યાજદર સાથે વ્યસ્ત સંબંધ ધરાવે છે એટલે જેમ વ્યાજદર નીચો તેમ માંગ પણ વધારે હોય તેથી તે ઋણ ઢાળ ધરાવે છે. જ્યારે DD, KK, MM અને SS રેખાએ બચત, બેંક ધિરાણ, સંગ્રહ અને બિનમૂડીરોકાણ વગેરેથી થતો ધિરાણ ભંડોળનો પુરવઠો દર્શાવે છે જે વ્યાજદર સાથે સીધો ધન સંબંધ ધરાવે છે. જેમ વ્યાજદર વધારે તેમ પુરવઠો પણ વધારે હોય છે. તેથી ધિરાણ ભંડોળની પુરવઠા રેખા ધન ઢાળ જોવા મળે છે.

પ્રથમ આકૃતિના આધારે બીજી આકૃતિ સંયુક્ત ધિરાણભંડોળની માંગ અને પુરવઠો દર્શાવવામાં આવેલ છે. SL રેખા કુલ ધિરાણભંડોળની પુરવઠા રેખા છે. DL એ કુલ ધિરાણ ભંડોળની માંગ રેખા છે, જ્યાં બંને રેખાઓ એકબીજાને છેદે છે ત્યાં વ્યાજદર નક્કી થાય. જે આકૃતિમાં E બિંદુએ દર્શાવેલ છે. જ્યારે ધિરાણભંડોળની માંગ અને પુરવઠામાં ફેરફાર થાય છે જે ત્યારે વ્યાજદરમાં પણ ફેરફાર થાય છે.

13.5 સારાંશ :

આ એકમમાં આપણે વ્યાજનો માત્ર મૂડીના વળતર ઉપરાંત વ્યાપક અર્થમાં સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો. આ જ રીતે કાચા વ્યાજ અને શુદ્ધ વ્યાજના તફાવતની ચર્ચા કરી. જેમાં શુદ્ધ વ્યાજ એ માત્ર મૂડીની ઉત્પાદકતાને ધ્યાને લે છે. જેની સામે કાચું વ્યાજ એ માત્ર મૂડીના વપરાશ બદલ આપવામાં આવતું વળતર નથી પરંતુ તેમાં જોખમ ઉઠાવવાનું, અગવડનું તેમ જ વ્યવસ્થાખર્ચ પેટે જે કંઈ પણ ખર્ચ થાય છે તેનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આવી જ રીતે વ્યાજ નક્કી કરવા માટે ધિરાણ ભંડોળનો સિદ્ધાંતની ચર્ચા કરી જેમાં વ્યાજ નક્કી કરવા માટે ધિરાણ ભંડોળની માંગ અને ધિરાણ ભંડોળના પુરવઠાની ભૂમિકાની ચર્ચા કરી. જે રીતે કોઈ વસ્તુની ક્રિમત વસ્તુની માંગ અને વસ્તુના પુરવઠા દ્વારા નક્કી થાય છે તેવી જ રીતે મૂડીનું વ્યાજ પણ ધિરાણની માંગ અને ધિરાણનાં પુરવઠા બંને દ્વારા નક્કી થાય છે.

★ ચાવીરૂપ શબ્દો :

1. **વ્યાજ :** મૂડીના માલિકને તેની મૂડીના ઉપયોગ બદલ જે વળતર ચૂકવવામાં આવે છે તેને વ્યાજ કહે છે.
2. **શુદ્ધ વ્યાજ :** મૂડીના ઉત્પાદકીય ઉપયોગ બદલ જે વળતર ચૂકવવામાં આવે છે તેને શુદ્ધ વ્યાજ કહે છે. તેમાં અન્ય કોઈ વળતરનો સમાવેશ થતો નથી.
3. **કાચું વ્યાજ :** કાચા વ્યાજમાં મૂડીના ઉપયોગ બદલનું વળતર, જોખમ ઉઠાવવાનું વળતર, મૂડીના માલિકને પડતી અગવડ તથા મૂડીના માલિકને જે વ્યવસ્થાખર્ચ થાય છે તે દરેક વળતરનો સમાવેશ થાય છે.
4. **ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ :** જુદા જુદા પક્ષકારો દ્વારા ધિરાણની જે માંગ કરવામાં આવે છે તેની કુલ માંગને ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કહે છે. જે માંગ વ્યક્તિગત, વેપારી, ઉત્પાદકની કે પછી સરકારની હોય શકે.
5. **ધિરાણપાત્ર ભંડોળનો પુરવઠો :** ધિરાણ તરીકે આપી શકાય તેવા નાણાંભંડોળને ધિરાણપાત્ર ભંડોળનો પુરવઠો કહે છે. જેમાં વ્યક્તિગત બચતો, બેંકો તેમ જ નાણાંકીય સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે.

★ તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

1. વ્યાજનો અર્થ સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

2. કાચું વ્યાજ એટલે શું ?

.....

.....

.....

.....

3. શુદ્ધ વ્યાજની વ્યાખ્યા આપો.

.....
.....
.....
.....
.....

4. કાચા વ્યાજ અને શુદ્ધ વ્યાજ વચ્ચેનો તફાવત સમજાવો.

.....
.....
.....
.....
.....

5. વ્યાજના ધિરાણપાત્ર ભંડોળનો સિદ્ધાંત આકૃતિ સાથે સમજાવો.

.....
.....
.....
.....
.....

6. ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કેવી રીતે ઉદભવે છે ? ધિરાણપાત્ર ભંડોળની માંગ કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે?

.....
.....
.....
.....
.....

7. ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠાને કયાં પરિબલો અસર કરે છે?

.....
.....
.....
.....

8. ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં વ્યક્તિગત બચતનું મહત્ત્વ સમજાવો.

.....
.....
.....
.....
.....

9. ધિરાણપાત્ર ભંડોળના પુરવઠામાં નિવેશ અને વિનિવેશ ભૂમિકા સમજાવો.

.....
.....
.....
.....
.....

10. સંગ્રહના હેતુ માટે નાણાં તથા વ્યાજને કેવો સંબંધ છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

11. વ્યાજનો અર્થ આપી ધિરાણ ભંડોળના સિદ્ધાંતની આકૃતિ સાથે સમજાવો.

.....
.....
.....
.....
.....

12. ધિરાણ ભંડોળની માંગ અને પુરવઠાને અસર કરતા પરિબલો જણાવો.

.....
.....
.....
.....
.....

★ નીચેની ખાલી જગ્યા પૂરો.

1. ધિરાણ ભંડોળના સિદ્ધાંત સૌ પ્રથમ રજૂઆત કરી?
 - A. નટ વિક્સેલ
 - B. જે.એમ.કેઈન્સ
 - C. પ્રો.પીગું
 - D. અમર્ય જોન
2. ધિરાણ ભંડોળના સિદ્ધાંતના અનુસાર વ્યાજદર દ્વારા નક્કી થાય છે?
 - A. ધિરાણ ભંડોળની માંગ
 - B. ધિરાણ ભંડોળનો પુરવઠો
 - C. રિઝર્વ બેંક
 - D. A & B
3. ધિરાણ ભંડોળનો પુરવઠો નક્કી કરતા પરિબલો છે?
 - A. લોકોની બચતો
 - B. બેંક ધિરાણ
 - C. નિષ્ક્રિય બચતો
 - D. ઉપરોક્ત બધા જ
4. ધિરાણ ભંડોળના સિદ્ધાંતના અનુસાર ધિરાણ ભંડોળની માંગ સ્થિર હોય તેવી સ્થિતિમાં દ્વિજરાણા ભંડોળના પુરવઠામાં વધારો થવાથી વ્યાજદર થાય છે.
 - A. વ્યાજદર સ્થિર
 - B. વ્યાજદર વધે
 - C. વ્યાજદર ઘટે
 - D. ઉપરોક્ત કોઈ નહી
5. ધિરાણ ભંડોળનો પુરવઠો સ્થિર હોય ત્યારે જો ધિરાણ ભંડોળની માંગમાં વધારો થતા વ્યાજદર અસર જોવા મળે છે.
 - A. વ્યાજદર સ્થિર
 - B. વ્યાજદર વધે
 - C. વ્યાજદર ઘટે
 - D. ઉપરોક્ત કોઈ નહી
6. ધરાણ ભંડોળનો પુરવઠો સ્થિર હોય ત્યારે જો ધિરાણ ભંડોળની માંગ ઘટે તો વ્યાજદર થાય છે?
 - A. વ્યાજદર સ્થિર
 - B. વ્યાજદર વધે
 - C. વ્યાજદર ઘટે
 - D. ઉપરોક્ત કોઈ નહી

★ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો :

- ખાલી જગ્યા પૂરોના જવાબો
1. નટ વિક્સેલ
 2. A & B
 3. ઉપરોક્ત બધા જ
 4. વ્યાજદર ઘટે
 5. વ્યાજદર વધે
 6. વ્યાજદર ઘટે

★ સંદર્ભ :

1. H. L. Ahuja, Micro Economics, S. Chand Publishing.
2. H. L. Ahuja, Business Economics, S. Chand Publishing.
3. N. Gregory Mankiw, Principles of Micro Economics, Cengage Learning Publication.
4. Pradeep Kumar, Introductory Micro Economics, Tax man Publication.
5. એચ. કે. ત્રિવેદી, અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો, ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ.